

V. INSON KAPITALI IQTISODIYOTI

УДК:331.52

ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ ШАРОИТИДА ИНСОН КАПИТАЛИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ОМИЛЛАРИ ТАСНИФИ

Арабов Нурали Уралович

Ш.Рашидов номидаги СамДУ Инсон ресурслари ва
махалла тараққиёти институти, профессори

Болтаев Бурхон Садинович

Ш.Рашидов номидаги СамДУ Инсон ресурслари ва
махалла тараққиёти институти, ассистенти

КЛАССИФИКАЦИЯ ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

Арабов Нурали Уралович

Институт управления человеческими ресурсами
и развитием махаллей СамГУ им. Ш.Рашидова, профессор

Болтаев Бурхан Садинович

Институт управления человеческими ресурсами
и развитием махаллей СамГУ им. Ш.Рашидова, ассистент

CLASSIFICATION OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT FACTORS IN CONDITIONS OF INNOVATION DEVELOPMENT

Arabob Nurali Uralovich

Institute of Human Resources and Neighborhood Development
Management of the Samarkand State University named after Sh.Rashidov, professor

Boltayev Burxan Sadinovich

Institute of Human Resources and Neighborhood Development
Management of the Samarkand State University named after Sh.Rashidov, assistant

Аннотация. Ушбу мақолада иқтисодий ўсишнинг энг муҳим жиҳатларидан бири сифатида инсон капитали моҳиятини тавсифловчи назарий ёндашувларни илмий жиҳатдан таҳлил этиш асосида мазкур тушунчасининг муаллифлик таърифи ишлаб чиқилиб, инсон капиталининг ривожланиш омиллари таснифланган ҳамда инсон капиталининг ривожланиш даражалари градацияси ва республикамізда унинг ҳолати тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: иқтисодий ўсиш, инсон капитали, инсон тараққиёти, иқтисодий тизим, инновацион ривожланиш, концепция, иқтисодий мезонлар.

Аннотация. Данная статья основана на научном анализе теоретических подходов, описывающих природу человеческого капитала как одного из важнейших аспектов экономического роста.

Ключевые слова: экономический рост, человеческий капитал, человеческое развитие, экономическая система, инновационное развитие, концепция, экономические критерии.

Annotation. This article is based on a scientific analysis of theoretical approaches that describe the nature of human capital as one of the most important aspects of economic growth.

Keywords: economic growth, human capital, human development, economic system, innovative development, concept, economic criteria.

1. КИРИШ

Иқтисодий ўсишнинг энг муҳим жиҳатларидан бири инсон капитали ҳисобланади. Айнан инсон капиталига эга бўлиш ва ундан самарали фойдаланиш мамлакат

иқтисодиётининг дунё миқёсидаги ўрнини белгилаб беради. Шу муносабат билан инсон капиталининг сифати, унинг миқдорий ва сифат хусусиятларини рақамлаштириш жараёнлари таъсирида, ўзгариб

бораётган янги ижтимоий-иқтисодий трансформацияга қанчалик мувофиқлигини аниқ тушуниш зарур.

Инновацион иқтисодиётнинг асосини ҳозирги давр жамиятини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг ҳал қилувчи кучи ҳисобланган инсон капитали ташкил этади. Яъни инсон тафаккури ишлаб чиқариш тизимининг шунчаки муайян унсури бўлиб қолмасдан, балки бевосита ишлаб чиқарувчи кучга айланди. Даставвал инсонни ривожлантириш тушунчасининг таркибий қисмлари у қадар кўп бўлмасдан, тарбия, таълим, билим, саломатликни қамраб оларди. Шу билан бирга узоқ вақт давомида инсонни ривожлантиришга иқтисодий ўсиш назарияси нуктаи назаридан таррақий этишнинг ижтимоий, яъни чиқимли омили сифатида қараларди.

Тарбия, таълимга инвестициялар ноишлаб чиқариш харажатлари ҳисобланарди. XX аср иккинчи ярмидан бошлаб инсон капитали ва таълимга нисбатан муносабат аста-секин тубдан ўзгара бошлади.

Жамиятда инсон тараққиётининг муҳим мезони унинг умр кўриш давомийлиги, саводхонлиги ва ресурслардан фойдаланиш имконини ифодалайдиган Инсонни тараққиёти индекси дидир. Ҳар қандай мамлакатнинг фаровонлик даражаси фақатгина даромадлар миқдорига эмас, балки ушбу даромадлардан қай даражада фойдаланишга ҳам боғлиқ. Аҳоли даромадларининг ўзи инсон ривожланишини кафолатламайди. Шундай экан, инсон тараққиётининг икки хусусияти мавжуд бўлиб, улар имкониятлар шаклланиши ва улардан фойдаланишни бир-биридан фарқлаш керак. Инсонни ривожлантириш фақатгина иқтисодий ўсишни таъминламасдан, унинг натижасини адолатли тақсимлаш ҳам назарда тутилади. Бундай ривожланиш аҳолини ижтимоий ҳимоялашга муҳтож категорияларига алоҳида аҳамият берилишини, уларнинг имкониятларини кенгайтириш, ўз турмуш даражасига таъсир этадиган қарорлар қабул қилишда қатнашишларини таъминлаш эътиборга олинади. Мазкур ривожланиш инсонларнинг манфаатларини назарда тутуди,

уларга иш жойларини кўпайтириш ҳамда аҳоли фаровонлигини оширишга хизмат қилади.

2. МАВЗУ БЎЙИЧА АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ

Инсон капитали ривожланиши жамият ривожланиши ижтимоий тараққиётнинг муҳим муаммоларини ҳал этишда асосий ўрин эгаллайди. Иқтисодиётнинг трансформациялашиши шароитида инсон капиталини ривожлантириш ижтимоий, техник ҳамда иқтисодий тараққиётнинг муҳим ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланган. Инсон капиталини ривожлантириш устуворлиги ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар учун ҳам, барқарор иқтисодиётлар ва инновацион ривожланишни амалга ошираётган тизимлар учун ҳам универсал хусусиятга эгадир. Бу жаҳоннинг етакчи олимлари ва халқаро ташкилотларнинг экспертлари томонидан амалга оширилган жуда кўп тадқиқотларда ўз тасдиғини топган.

Таниқли иқтисодчи олим Т.Шульц асарида инсон капиталининг шаклланиши ва ривожланиши, инсон капиталига инвестиция киритиш, инсон капиталини меҳнат бозорида сотиш, меҳнат салоҳияти, инсон капиталини ривожланиш омиллари, инсон капиталининг ривожланиш даражалари каби масалалар тадқиқ қилинган [1].

Шунингдек, Г.Беккернинг асарида ижтимоий ривожланиш назариясининг методологик асослари, иқтисодий ўсиш ва инсон тараққиёти, инсон капитали назариясининг шаклланиши ва ривожланиши, инсон тараққиётини баҳолашнинг асосий мезонлари ва уларнинг хусусиятлари, инсонни ривожлантиришнинг асосий мезонлари, инсонни ривожлантириш концепцияси билан боғлиқ тадқиқотлар олиб борилган [2].

Е.Долан асарида инсон салоҳияти шаклланишининг назарий-услубий жиҳатлари, инсон капитали назариясининг шаклланиши ва ривожланиши, инсон капитали ривожланишида биологик омилнинг таъсири, таълим сифати, илмий салоҳияти, соғлиқни сақлаш тизимидаги ижобий ўзгаришлари, инсон капиталини шаклланишидаги харажатларнинг талаб этилиши,

иктисодий ривожланишнинг интенсив ишлаб чиқариш омиллари, меҳнат ресурсларининг билимли қисми, интеллектуал ва бошқарув меҳнатига доир масалалар тадқиқ қилинган [3].

МДХ мамлакатлари олимларидан Л.Туров ўз асарида инсон салоҳияти шаклланиши, инсон капитали назариясининг шаклланиши ва ривожланиши, таълим сифати, соғлиқни сақлаш тизимидаги ижобий ўзгаришлари, инсон капиталини ривожланиш даражалари, интеллектуал салоҳияти, иқтисодий ривожланишнинг интенсив ишлаб чиқариш омиллари, иш билан бандликнинг шаклланиши, меҳнат ресурсларининг билимли қисми, интеллектуал ва бошқарув меҳнатига доир масалалар тадқиқ қилинган [8].

Академик Қ.Х.Абдурахмоновнинг дарслигида инсон тараққиёти концепцияси ва унинг мезонлари, инсон капитали назариясининг шаклланиши ва ривожланиши, инсон тараққиёти мезонлари ва БМТнинг Мингйиллик ривожланиш мақсадлари, иш билан бандлик ва инсон тараққиёти ўртасидаги ўзаро боғлиқлиги, фаровонлик концепцияси ва турмуш даражаси, турмуш даражаси ва турмуш сифати, уларнинг кўрсаткичлари ва индикаторлари, инсон тараққиёти омиллари, Ўзбекистонда инсон тараққиёти бўйича миллий маърузалар ва мақсадли дастурлар, мамлакатда инсон тараққиётининг асосий йўналишлари ёритиб берилган [5].

3. ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тадқиқот жараёнида инсон капитали шаклланиши ва ривожланиш хусусиятлари ва омиллари илмий ва услубий жиҳатдан тадқиқ қилиш бўйича иқтисодий тизимлар ва нисбатларни ўрганишга диалектик ва тизимли ёндашув, қиёсий ва солиштирма таҳлил, статистик ва динамик ёндашув ҳамда гуруҳлаш усулларидан фойдаланилди.

4. АСОСИЙ ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Инсон капитали концепцияси ХХ асрнинг 50-60 йилларида АҚШда Чикаго университетининг Америка илмий мактаби томонидан шакллантирилган бўлиб, унинг асосчилари классик назариячилар Г.Беккер ва Т.Шульц ҳисобланади.

Т.Шульц ўзининг илмий изланишларида инсон капиталини ишлаб чиқариш салоҳияти капиталнинг бошқа шакллари рентабеллигидан устун бўлган актив сифатида аниқлаган. Ушбу актив инсон ҳаёти давомида инвестициялар ёрдамида яхшиланиши мумкин бўлган қимматли билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш жараёнида шаклланади. Т.Шульц инвестициялар шаклига қараб қуйидаги капитал турларини аниқлади:

- мактаб таълими;
- иш жойида ўқитиш;
- соғлиқни сақлаш;
- иқтисодиёт соҳаларида ўсиб бораётган билимлар захираси [1].

Г.Беккер ўзининг илмий қарашларида, инсон капитали орқали инсоннинг билимлари, кўникмалари ва мотивациясининг бир бутунлигини тушунтириб ўтган. Шу тариқа, ҳар икки олим ҳам инсон капиталини меҳнат бозорида сотиш мумкин, деган фикрга қўшилмоқда. Ушбу турдаги капиталнинг тўпланиши катта миқдордаги харажатлар билан мураккаб инвестиция жараёни билан бирга келади. Бошқа ҳар қандай капитал каби, у ҳам шунга ўхшаш хусусиятларга эга:

- узок муддат фойдаланиладиган неъмат ҳисобланади;
- жорий харажатлар билан боғлиқ хусусияти;
- тўлиқ жисмоний эскириш бошлангунгача фойдали хусусиятларини йўқотади [2].

Г.Беккер инсон капитали назариясида индивидуал ва ижтимоий тавсифга эга бўлган ички қайтим нормаси тушунчасини киритди. Биринчиси, инвестицияларни аниқ инвесторлар нуктаи назаридан киритишни тавсифлайди, иккинчиси бутун жамият нуктаи назаридан уларнинг самардорлигини баҳолайди. Шундай экан, қайтим нормаси ўз навбатида ҳам таълимнинг ҳар хил турлари ва даражалари ўртасида, ҳам бутун иқтисодиёт ва унинг ҳар хил секторларидаги таълим тизими ўртасидаги инвестицияларни тақсимлаш регулятори сифатида намоён бўлади. Т.Шульцнинг асарларидаги сингари Г.Беккернинг асарларида ҳам инсон

капиталига киритилган инвестициялар жисмоний капитал қўйилмаларга нисбатан сезиларли даражада ошиши таъкидланган [2].

Америкалик иқтисодчи Л.Туров инсон капитали тадқиқотини унумдорлик нуқтаи назаридан қараб чиқади. Олим буни одамларнинг товар ва хизматларни ишлаб чиқариш қобилияти сифатида белгилайди, бу нафақат шахснинг алоҳида ишлаб чиқариш сармояси, балки бошқа сармояларнинг самарадорлигига ҳам таъсир қилади. П.Ромер ҳам ушбу ёндашув тарафдори бўлиб, инсон капиталини иқтисодий самарадорликни оширишнинг асосий манбаи сифатида талқин этади. У янги билимларнинг манбаи – «инсон капитали» эканлигини таъкидлайди [8].

Е.Долан ўз қарашларида инсон капиталини таълим жараёнида ва амалий тажрибалар воситасида ўзлаштирилган инсоннинг ақлий қобилияти сифатида эътироф этади [3].

Р.Кроуфорд ёндашуви асосида инсон капитали назарияси унинг ўзига хос хусусиятлари ва жиҳатларини аниқлаш нуқтаи назаридан кенгайтирилади. Унга қуйидагилар тегишлидир: кенгайиш, ўз-ўзини ривожлантириш, портативлик ва биргаликда фойдаланиш. Уларнинг намоён бўлиши инсон капиталининг мазмунан трансформациялашиш имконини беради. Инсон капиталини кенгайтириш, ўз-ўзини ривожлантириш унинг ҳажмини ошириш, портативлик ва биргаликда фойдаланиш эса уни амалга ошириш доирасини кенгайтириши мумкин [9].

Хорижий муаллифларнинг илмий тадқиқотларида инсон капитали категорияси инсоннинг муайян сифатларини ўзлаштириш ва жамғариш нуқтаи назаридан кўриб чиқилади.

Т.Гараван фикрича, инсон капитали билим, кўникма, таълим ва қобилият билан узвий боғлиқдир [11]. П.Расторги ёндашувига кўра, инсон капитали билим, компетенциялар, муносабат ва инсон хулқ-атвори билан аниқлади [12]. Р.Франк ўз қарашларида инсон капиталини муайян ишчининг (таълим, тажриба, ақл, одатлар, ташаббуслар ва бошқалар) маржинал маҳ-

сулоти қийматини аниқловчи омиллар тўплами деб тушунтирган [13].

Инсон капиталини ривожлантириш соҳасида дастлабки тадқиқотлар М.М.Критский томонидан олиб борилган. Унинг муҳим назарий йўналишидан бири – бу инсон капиталини маҳсулотдан (ишчи кучи) ажратиш ҳисобланади. Асосий капитал сингари, инсон капитали ҳам ривожланиб, амортизация қилиниши ва тикланиши мумкин ва шу билан узок муддатли капитал манбаи бўлиб хизмат қилади [14].

Р.И.Капелюшников фикрича, инсон капитали «инсонда мужассам бўлган қобилият, билим, кўникма ва мотивлар захирасидир». Бунда жисмоний ёки молиявий капитал сингари унинг шаклланиши жараёнида келгусида қўшимча даромад олиш ҳисобига жорий истеъмолдан маблағлар четлаштирилиши содир бўлади [16].

Б.М.Генкин, инсон капиталини даромад манбаи сифатида намоён бўлувчи меҳнат унумдорлигинининг сифатини аниқловчи кўрсаткич сифатида эътироф этади. Муаллиф бундай сифатларга соғлиқни сақлаш, таълим, касбий маҳорат ва ҳаракатчанлик хусусиятларини киритади [17].

Шунга ўхшаш нуқтаи назарни Л.И.Абалкин ҳам билдирган. Унинг илмий изланишларида инсон капитали туғма қобилиятлар, умумий ва махсус таълим, орттирилган касбий тажриба, ижодий салоҳият, ахлоқий, психологик ва жисмоний саломатлик ҳамда даромад олиш учун қўшимча имкониятлар яратадиган фаолият мотивлари йиғиндиси сифатида талқин этилади [18].

С.В.Якимчук инсон капитали мазмунини очиб беришда, нафақат инсон томонидан тўпланган соғломлаштириш ва таълим соҳасидаги маблағлар билан, балки бевосита касбий маҳоратнинг ўсишига ва натижада меҳнат унумдорлигини оширишга ёрдам берадиган шахсий истеъмол жараёни билан таққослайди [19].

Р.М.Нуреев ушбу категорияни икки жиҳатдан, яъни ҳам захира, ҳам даромадлар оқими сифатида кўриб чиқади. Биринчи ҳолатда, инсон капитали – бу инсоннинг меҳнат унумдорлигини оширадиган ва даромад миқдорига таъсир қиладиган соғ-

лиғи, қобилиятлари, мотивацияси, кўникмалари ва билимлари захираси сифатида, иккинчи ҳолатда эса, инсон капиталига сармоя киритиш даромадларнинг юқори оқимини таъминловчи муҳим бойлик сифатида талқин этилади [20].

Р.Салоҳўжаевнинг фикрича, инсон капитали фақат интеллектуал қатлам ва интеллектуалдан иборат эмас. Бу тушунчага одамларнинг туриш-турмуши, саломатлиги, кайфияти, орзу-интилишлари, бир-бирига бўлган муносабати ҳам кириб кетади. Инсон капиталини шакллантиришда эрталаб уйқудан уйғонганда ўзингизни қандай ҳис қилишингиздан тортиб, атрофдагилар билан нечоғлиқ хушмуомала бўлишингизгача — иш унумдорлигини оширишга хизмат қиладиган жамики ҳолату ҳодисотлар муҳим аҳамият касб этади. Инсон капиталини юзага чиқариш икки жиҳатга боғлиқ.

Биринчиси, биологик омил. Миллат характеридаги баъзи хусусиятлар наслдан-наслга ўтиши фанда исботланган. Жуда кучли қомусий олимларнинг авлодимиз. Бу эса ўзбек халқининг генетикаси инсон капитали учун мустаҳкам асос бўла олишини англатади.

Иккинчи омилга мамлакатда рўй бераётган жараёнлар — таълим сифати, илмий салоҳият, соғлиқни сақлаш тизимидаги ижобий ўзгаришлар ва бошқа индикаторларни киритиш мумкин. Юртимизда олиб борилаётган ислохотлар шахсан ўзимда оптимистик кайфият уйғотмоқда.

А.Ўлмасов ва А.Ваҳобовларнинг ёндашувига кўра, «инсон капитали - бу кишиларнинг ҳаётини неъматлар ҳисобланган товар ва хизматларни яратишга қодир бўлган ақл-идроки ва куч қувватидир, уни яратиш харажат талаб қилгани учун у капиталга тенглаштирилади», - дейилган [21].

Академик Қ.Х.Абдурахмонов «инсон капитали» категориясининг моҳиятини тор ва кенг маъноларда изоҳлайди. Унинг фикрича, инсон капитали тор маънода — бу инсоннинг интеллекти, соғлиғи, билими, сифатли ва унумли меҳнати ҳамда унинг турмуш сифатидир. Кенг маънодаги инсон капитали — бу иқтисодий ривожланишнинг интенсив ишлаб чиқариш омили, жамият ва

оилани ривожлантириш, меҳнат ресурсларининг билимли қисми, интеллектуал ва бошқарув меҳнати, яшаш ва иш жойи муҳитидир. Улар инсон капиталини ривожлантиришнинг ишлаб чиқариш омили сифатида самарали ва оқилона амал этишини таъминлаши керак [5].

Инсон капитали назариясига мувофиқ одамлар ўзларига инвестиция киритиб, имкониятларини кенгайтиришлари, давлат эса инсон капиталини бойитиш учун маблағ сарфлаб, миллий даромадни кўпайтириши мумкин. Бундай инвестицияларнинг самардорлиги сарф қилинган маблағларнинг меҳнат унумдорлиги ортиши ва иш ҳақи кўпайиши орқали қопланишида ўз ифодасини топади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан инсон капиталини ўлчаш бўйича ўтказилган тадқиқотларида ушбу категорияни «ҳамма нарсани қамраб олувчи тавсиф» сифатида таърифлайди: «Инсон капитали — бу одамларда мужассамлашган ва шахсий, ижтимоий ва иқтисодий фаровонликни таъминлашга қодир билим, кўникма, қобилият ва бошқа фазилатлардир». Бизнинг фикримизча, **инсон капитали** — бу қобилият, билим, кўникма ҳамда инсон ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самардорлигини ифодаловчи ва унинг меҳнат бозоридаги рақобатбардорлигини оширувчи қобилиятлари йиғиндиси.

Ўз навбатида иқтисодий тизимда инсон капитали ва индивидуал инсон капитали (шахснинг кўникма ва қобилиятлари) кўламига кўра, бир-биридан фарқланади. Инсон капитали даражалари градацияси жамғариш хусусиятига эга, чунки ҳар бир кейинги даража олдингиларини кўпайтириб боради (1-расм). Шунингдек, иқтисодий тизимнинг инсон капитали — бу муайян бир ҳудудда яшовчи одамларнинг билим олиш, тажриба тўплаш, касбий маҳорат ва иш қобилиятларини реализация қилиш, соғлиғини сақлаш, маданий ва ушбу тизимни синергетик самарасини таъминлаш ва сифат ошишини таъминлайдиган хулқатвор стандартлари ҳисобланади.

Инсон капиталининг кенгайтирилган таснифи 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал

Инсон капитали ривожланиш омилларининг таснифи¹

№	Инсон капитали шаклланишининг таснифий белгилари	Инсон капитали шаклланишининг тавсифи белгилари
1.	Жорий этиш характериға кўра	- умумий; - махсус.
2.	Амалга ошириш шаклиға кўра	- жонли - жонсиз - институционал
3.	Қайта ишлаб чиқаришда иштирок этиш	- истеъмол - ишлаб чиқариш - интеллектуал
4.	Йиғилиш шакли бўйича	- соғлиқни сақлаш капитали - меҳнат - маданий ва ахлоқий - интеллектуал - ташкилий ва тадбиркорлик
5.	Даражалар бўйича	- нано: индивидуал, оилавий капитал - микро: ташкилот капитали - мезо: тармоқ капитали, худуд капитали - макро: миллий, глобал

1-расм. Инсон капитали ривожланиш даражалари градацияси²

¹ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

² Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Жамғарма шакллари ва инсон капиталини шакллантириш услубларига кўра иқтисодий тизимларда ўқув капитали, меҳнат капитали, соғлиқни сақлаш капитали, маданий, ахлоқий ва ташкилий ва тадбиркорлик капитали таснифланади.

В.Т.Смирнов бошчилигидаги муаллифлар жамоаси турли даражадаги иқтисодий тизимларда инсон капиталини қуйидагича тўлдиришни таклиф қилади (2-расм). Шунингдек, инсон капитали таркибини қуйидагича ажратиш кўрсатиш мумкин:

- табиий қобилиятлар;
- умумий маданият;
- умумий ва махсус билимлар;

– орттирилган қобилият, кўникма, тажриба;

– уларни ўз вақтида ва керакли жойда қўллаш қобилияти [7].

Инсон капитали классик концепцияси доирасида иккита асосий таркибий қисмга бўлинади: махсус ва умумий кўникмалар. Махсус кўникмалар маълум бир иш жойи, касб ёки фаолият соҳаси учун талаб қилинади.

Умумий кўникмаларга саводхонлик, мулоқот, иш маданияти ва бошқалар киради. Шундай қилиб, инсон капитали турларини таснифи мураккаб тузилишга эга бўлиб, унга нисбатан бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёнида ҳисобга олиниши керак.

Микро даражада (индивидуал инсон капитали)	Мезо даражада (ташкilotларда инсон капитали)	Макро даражада (миллий инсон капитали)
<ul style="list-style-type: none"> • соғлиқни сақлаш капитали • маданий ва ахлоқий капитал • меҳнат капитали • интеллектуал капитал • ташкилий капитал 	<ul style="list-style-type: none"> • фирмининг номоддий капитали • ташкилий капитал • тузилмавий капитал • миждоз капитали • ижтимоий капитали 	<ul style="list-style-type: none"> • ижтимоий капитал • сиёсий капитал • миллий интеллектуал устуворлик • миллий рақобатбардошлик устунликлар • табиий потенциал

2-расм. Турли даражадаги иқтисодий тизимларнинг инсон капитали турларини таснифи³

³ Смирнов В.Т., Сошников И.В., Романчин В.И., Скоблякова И.В. Человеческий капитал: содержание и виды, оценка и стимулирование: монография / под ред. д.э.н., профессора В.Т. Смирнова. - М.: Машиностроение-1, Орел: ОрелГТУ, 2005. - 513 с.

Жамиятдаги ҳар қандай технологик ўзгаришлар билим, тажриба ва тегишли кўникмаларни ўз ичига олган тўпланган инсон капитали асосида курилади. Бинобарин, инсон капитали асосан бошқа тизимлар қатори мавжуд инновацион салоҳиятнинг асосий таркибий қисми бўлган иқтисодий тизимнинг инновацион ривожланиш йўналишини белгилайди. Айнан у инновациялар шаклида янада кўпроқ мужассам бўлган ғояларни ишлаб чиқарувчи вазифасини бажаради. Инсон капиталидан самарали фойдаланиш инновацион фаолиятни фаоллаштиради ҳамда инновацион ривожланишга ўз ҳиссасини қўшади [7].

Шу билан бирга, бугунги инновацион ривожланиш шароитида инсон капиталидан самарали фойдаланиш ва уни ривожлантириш асосий муаммолардан бири ҳисобланади. Инсон капитали уни шакллантирган кишидан ажралмайди. Бунда ақлий ва жисмоний меҳнат маҳсули шаклида мужассам бўлган натижаларни ажратиш мумкин. Бинобарин, инсон капиталини шакллантириш инсон ҳаётининг босқичлари билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ёш авлодга таълим ва тарбия бериш соҳасида амалга оширилади. Инсон капиталини кўпайтириш ва тўплаш, аксинча, касбий ривожланиш ва меҳнат фаолияти даврида рўй беради.

Инсон капиталини шакллантириш соғлиқни сақлаш, таълим, малакасини ошириш ва қайта тайёрлашга инвестициялар орқали амалга оширилад. Баъзи илмий тадқиқотларда таъкидланишича, инсон капиталини шакллантириш бу икки босқични ўз ичига олган узок муддатли жараён: асосий (жами) капитални шакллантириш ва ихтисослашган компетенцияларга эга бўлиш орқали касбий тайёргарлик асосида аниқ капитални шакллантириш ҳисобланади.

Шуни таъкидлаш керакки, инсон капиталининг мураккаб таркибига қарамай, уни шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари илмий концепция эволюцияси давомида ривожлантириш жараёни таълим компонентларининг аҳамиятини белгилайди. Айнан билим ва кўникмалар инсон капиталининг асосини ташкил этади, уни ташувчисининг меҳнат бозорида рақобат-

бардошлигини оширади ва даромадга эга бўлиш даражасини белгилайди. Ушбу таркибий қисмлар бевосита таълим даврида шаклланади.

Умумий инсон капитали туғилган кундан бошлаб 20-25 ёшгача таълим фаолияти жараёнида (оила таъсири остида), шунингдек, умумий, ўрта касб-хунар ва олий таълим муассасаларида (мактаб, техника, университет) ўқиш жараёнида шаклланади. Ушбу шаклланиш босқичи аҳоли ва давлат томонидан инсонни умумий тарбиялаш инвестициялар билан белгиланади. Натижада, олинган ваколатлар кўпчилик ташкилотларда талабга эга.

Ўз навбатида, тўпланган асосий капитал профессионал ва ижтимоий муҳитда ўзига хос таркибий қисмни шакллантириш ва шахсни ривожлантириш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Касбий кўникмаларни иш жараёнида расмий ва норасмий машғулотлар орқали олиш мумкин. Бу ерда инвестициялар иш берувчиларнинг компаниялари томонидан ҳам, ишчилар томонидан ихтисослашган марказларда ўқиш, узлуксиз таълим ва касбий қайта тайёрлаш даврида ҳам амалга оширилади. Таълимни бошлайдиган компания ичида катта талабга эга бўлган аниқ билим, кўникма, тажриба шаклланади ва тўпланади.

Шундай қилиб, тадқиқот жараёнида инсон капитали концепциясининг асосий назарий қоидалари кўриб чиқилди. Шу билан бирга, иқтисодиётнинг трансформациялашуви шароитида инсон капитали илмий-техник тараққиёт натижаларига мувофиқ ривожланиб боради.

5. ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

1. Ўтган XX асрнинг ўрталарида рўй берган объектив жараёнлар жаҳон иқтисодиётидаги вазиятни тубдан ўзгартирди. Фан-техниканинг жадал ривожланиши билимлар, кўникмалар, маҳорат, инсон қобилиятини биринчи ўринга чиқариб, бевосита инсон иқтисодиётни ривожлантиришнинг ҳаракатлантирувчи кучига айланди. Инсон капитали – бу қобилият, билим, кўникма ҳамда инсон ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини ифодаловчи ва унинг меҳнат бозоридаги рақобат-

бардошлигини оширувчи қобилиятлари йиғиндисидир. Инсон капиталининг ривожланиши иқтисодий ривожланишнинг интенсив ишлаб чиқариш омили сифатида инсон ресурсларининг билимли, интеллектуал ва юқори меҳнат ва бошқарув эга бўлган қисмини ташкил қилади.

2. Ижтимоий-иқтисодий тизимда ҳар қандай техник-технологик, инновацион ўзгаришлар билим, тажриба ва тегишли кўникмаларни ўз ичига олган инсон капиталини ривожлантириш асосида қурилади. Инсон капиталининг ривожланиши бошқа тизимлар сингари мавжуд инновацион салоҳиятнинг асосий таркибий қисми сифатида ижтимоий-иқтисодий тизимнинг инновацион ривожланиш йўналишини белгилайди. Шунингдек, инсон капитали

инновациялар шаклида намоён бўлувчи илмий ғояларни ишлаб чиқариш вазифасини бажаради. Инсон капиталидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш инновацион фаолиятни фаоллаштиради ҳамда инновацион ривожланишга ўз ҳиссасини қўшади.

3. Инсон капиталининг мураккаб таркибига қарамай, уни шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари илмий концепция эволюцияси давомида ривожлантириш жараёни таълим компонентларининг аҳамиятини белгилайди. Айнан билим ва кўникмалар инсон капиталининг асосини ташкил этади, уни ташувчисининг меҳнат бозорида рақобатбардошлигини оширади ва даромадга эга бўлиш даражасини белгилайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Schultz, T.W. Investment in Human Capital / T.W.Schultz// The American Economic re-view. 1961. Vol.51. Pp.1-17
2. Bekker G. Inson kapitali (kitobning boblari). Inson kapitaliga investitsiyalar tushumiga ta'siri. AQSh: Iqtisodiyot, siyosat, mafkura, 1993 y. - № 11.
3. Dolan E. D. Lindsay Market: microeconomic model - St.-Petersburg, 1992. - 477 p.
4. Romer P. Endogenous Technological Change // Journal of Political Economy. - 1990, Vol. 98(5). -Pp. 71–102.
5. Инсон таракқиёти. Дарслик. И.ф.д., проф. Қ.Х. Абдурахмонов таҳрири остида. – Т.: Иқтисодиёт, 2012. – 542 б.
6. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории: Пер. с англ./ Сост., науч. ред., послес. Р.И. Капелюшников; предисл. М.И. Левин. - М.: ГУ ВШЭ, 2003. - 672с
7. Смирнов В.Т., Сошников И.В., Романчин В.И., Скоблякова И.В Человеческий капитал: содержание и виды, оценка и стимулирование: монография / под ред. д.э.н., профессора В.Т. Смирнова. - М.: Машиностроение-1, Орел: ОрелГТУ, 2005. -513 с.
8. Thurow L. Investment in Human Capital.Belmont, 1970. -104 p
9. Crawford R. In the Era of Human Capital // New York: Harpercollins, 1991. - 242 p.
10. Гвоздева М.А. Казакова М.В. Исследование понятия человеческого капитала в экономической литературе / М.А. Гвоздева, // Социум и Власть. - 2017, № 1 (63). - С.82-87.
11. Garavan T. Thomas N., Morley M., Gunnigle P. Human Capital Accumulation:The Role of Human Resource Development // Journal of European Industrial Training. 2001, Vol.25 (2). - Pp. 48–68
12. Rastogi P. Knowledge Management and Intellectual Capital as a Paradigm of Value Creation // Human Systems Management. - 2002, Vol. 21 (4). -Pp. 229–240.
13. Frank R. Bernanke B.Principles of Microeconomics (3rded.) // New York: McGraw-Hill/Irwin, 2007. - 464 p.
14. Экономическая теория и хозяйственная реформа: Сб. науч. тр. / Редкол.: М.М. Критский и др.// СПбГИЭА, 1995. - 125с.;
15. Новые приоритеты в реформировании экономики России: Сб. науч. тр. / Редкол.: М.М. Критский и др./- СПбГИЭА, 1996. - 111с
16. Капелюшников Р. И., Албегова И. М., Леонова Т. Г. и др. Человеческий капитал России: проблемы реабилитации // Общество и экономика. -1993, № 9–10. - С. 4–13

17. Генкин Б.М. Экономика и социология труда: учеб. для студ. вузов / 2-е изд., испр. и доп. М.: НОРМА; ИНФРА-М, 2000. - 400 с.

18. Абалкин Л.И. Перестройка: пути и проблемы: Интервью дир-ра Ин-та экономики АН СССР акад. Л.И. Абалкина с сов. и иностр. журналистами (май 1988 г.) ю - М.: Экономика, 1988. - 213 с.

19. Якимчук С.В. Развитие человеческого капитала: региональный аспект // Економічний часопис-XXI. - 2015, №1-2(1). - С. 20-23.

20. Нуреев Р.М. Развитие человеческого капитала как реальная альтернатива сырьевой специализации страны // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007, № 3. - С. 111-129

21. Ёлмасов А., Вахобов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. ТДИУ. – Т.: Иқтисод ва молия, 2014. - 226 б.